

Prof. Ing. arch. Matúš Dula, PhD.

SÚČASNÉ POZNANIE ARCHITEKTÚRY NA SLOVENSKU A JEJ EURÓPSKEHO KONTEXTU

1. Moderna v dobe jej vzniku

Poznanie moderny pri jej prvých prejavoch u nás

Juraj Tvarožek navrhoval budovu mestskej sporiteľne v Bratislave v tradičnom stvámení. Až neskôr zvolil riešenie, ktoré bolo pre svoju dobu mimoriadne revolučné - zavesenú celosklenenú fasádu.^{1/} Čo vieme o pohnutkách, ktoré ho k tomu viedli? Aké je naše a aké bolo vtedajšie poznanie modernej architektúry? Čo sa vtedy stalo, že sa tak radikálne odlišoval pôvodný a realizovaný návrh? Bolo to viac tým, že architekt už spoznal zahraničnú modernú funkcionalistickú architektúru, alebo tým, že domáce prostredie dorástlo na takéto riešenia?

Na Slovensku v tom istom čase vznikalo niekoľko európsky pozoruhodných moderných architektonických diel ako import zvonka. Napríklad Krejcarova ozdravovňa Machnáč v Trenčianskych Tepliciach, alebo žilinská synagóga od Petra Behrensa (hoci tá nie je vyslovene revolučne moderná)?^{2/} Vo všetkých prípadoch išlo o prelom 20. a 30. rokov. Čo to bol za zlom?

Vtedy však vznikli aj slovenský a nemecký veslársky klub v Bratislave, kolonádový most v Piešťanoch i Kochovo sanatórium v Bratislave.^{3/} Za týmito stavbami stáli určite autenticky domáce podnety.

Autor textu Ed. A. Hořejš v knihe venovanej Mestskej sporiteľni hovorí: „...diela Wrightov, Loosov, Corbusierov ...boli prevraty, ktorým sa ľudia smiali.“ Ale... „budova Mestskej sporiteľne je nateraz najkrajnejším bodom, ku ktorému dospel Juraj Tvarožek a je tiež najkrajnejším bodom, ku ktorému dospela slovenská architektúra.“

Prvú vrstvu témy tejto prednášky tvorí *stupeň poznania modernej architektúry práve v čase jej prenikania k nám*. Má dve stránky: 1/ *poznanie vzoru*, ktorý k nám začal prenikať zvonku a 2/ *poznanie dobrého riešenia*, ktoré reaguje na *domácu situáciu*. Domáce prostredie totiž neprijme diametrálne odlišné riešenia. Predmetom skúmania dejín umenia sa čoraz viac stávajú nielen hotové modely importované z vonkajších centier, ale aj vnútorný mechanizmus rozhodovania o charaktere architektúry a o pohnutkách jej objednávateľov.

Poznanie moderny išlo rozmanitými cestami. Niekedy iba cez zachytenie vonkajších súvislostí. Ale aj to bolo súčasťou celkového procesu poznávania. Oskar Singer si odfotografoval dom, ktorý postavil v Nitre s autom v popredí.^{4/} Tak isto ako predtým Le Corbusier dom na sídlisku Weissenhof v Stuttgarte. Zdá sa to iba povrchné? A čo

obdiv modernej techniky, ktorý tvoril predsa podstatu modernej architektúry?

Le Corbusierov dom na stĺpoch bol u nás úplne okrajová záležitosť. V skutočnosti nebol funkčne opodstatnený dôvod stavať dom na stĺpy. Vidíme, že sa nepreberali všetky atribúty nového modelu. Domáce prostredie ich filtrovalo.

So študentmi sme urobili analýzu iného prípadu, ako sa transformovala moderna - do podoby modelov sme rekonštruovali varianty domu s ateliérom, ktorý Belluš navrhol pre Martina Benku do Piešťan (1935).^{5/} Sú podobné Le Corbusierovmu pavilónu L'Esprit Nouveau z roku 1925. Aj s balkónikom. Ibaže LC to myslel ako prvok budúceho veľkého mezonetového domu. Belluš mal za oknom maliarsky ateliér. Nie je to funkčne prirodzenejšie, teda „funkcionalistickejšie“?

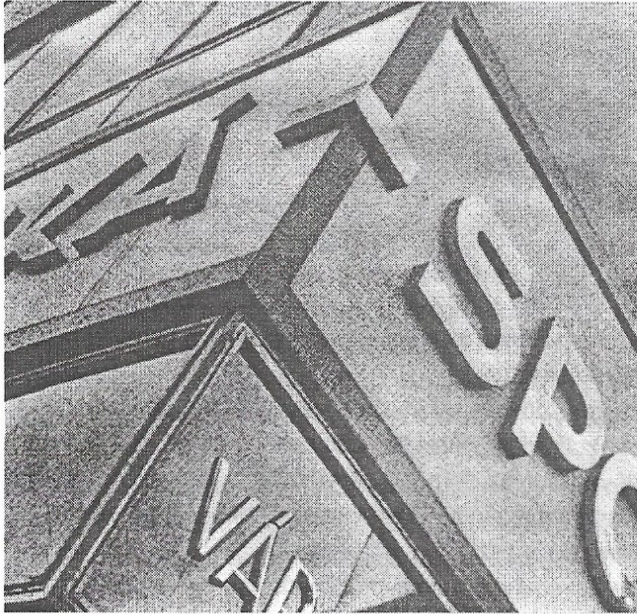
Ak by sme mali zhmúť prvú rovinu našej témy, bolo by to konštatovanie: moderna nebola v čase vzniku akýmsi automatizmom. Aj vtedy existoval proces poznávania jednak vonkajších vplyvov a jednak domácich podmienok.

Poznanie moderny kontaktmi so zahraničím

Ako vyzeralo poznanie moderny priamymi kontaktmi so zahraničím? Na Škole umeleckých remesiel mal napríklad roku 1931 cyklus prednášok hosť z Bauhausu László Moholy Nagy.^{6/} Čierna ovca CIAMu architekt Josef Frank prednášal v Bratislave *O modernom svetovom názore a modernej architektúre*.^{7/} Roku 1936 tu prednášal Hannes Meyer *O architektúre, bývaní, umení a živote v Sovietskom zväze*.^{8/} Sú dokonca informácie o tom, že vďaka niekdajšej ŠUR navštívil po vojne Bratislavu aj Walter Gropius, keď hľadal možnosti rozšíriť do Európy svoj americký New Bauhaus.^{9/} Pôsobenie Olbrichovho nástupcu v Damstadte Josefa E. Margolda na Slovensku bolo na ŠUR už iba veľmi krátke a jeho ďalší osud je dosť tajomný.^{10/} To je zasa jedna z radu málo poznaných kapitol. Podobne ako vplyv škôl - bez výnimky zahraničných - na profil architektov, ktorí pôsobili na Slovensku.

Informácie v zahraničí o našej moderne

Aké boli v zahraničí informácie o našej moderne? Na vlastnej vile, ktorú si roku 1906 postavil Dušan Jurkovič v Brne, sa na tabuli pri vchode píše, že je to dielo „zkladateľa českej modernej architektúry“. Vtedy to bolo zahraničie, dnes tiež. Keď tú tabuľu písali nebolo. Ale

Obr. 1 J. Tvarožek: Mestská sporiteľňa v Bratislave (1928-1930) Detail nárožia. Foto J. Funke

nenapísali, že československej. Tak som si dovoľil to zaradiť do „zahraničného“ poznania.

Jurkovičove práce boli asi prvým dielom slovenského architekta s veľkým zahraničným ohlasom. Z priekopníkov moderny sa tešil opakovanému zahraničnému reflektovaniu Fridrich Weinwurm, hlavne vo Washmuth's Monatshefte für Baukunst und Städtebau na prelome 20. a 30. rokov, ale aj v publikácii o moderných európskych vilách.^{11/} Skvelá Jaroňova vila od A. Balána a J. Grossmanna bola medzi vzorovými európskymi príkladmi funkcionalistickej architektúry v knihe A. Sartorisa, ktorá dala funkcionalizmu meno s úvodom od Le Corbusiera roku 1931. Problém Karfíkovej novostavby obchodného domu Baťa v blízkosti historického jadra publikovali Deutsche Bauzeitung.^{12/} Nie je podstatné, že to bolo kritické voči novostavbe. Skôr to hovorí o väčšej náklonnosti k moderným riešeniam u nás. Tradičnejší kostol v Prievozе od Theissa a Jakscha bol v roku 1930 v tom istom časopise vedľa Szalatnaiovej Siny, o ktorej tam písal sám autor.^{13/} Neskoršieho dáta (1938) sú zmienky o Bellušových družstevných domoch v L'architecture d'aujourd'hui. Tmavský automatický mlyn sa objavil po vojne (1952) v knihe francúzskeho autora Sfaellosa.^{14/}

Aj na tomto výbere vidíme, že hoci toho nebolo veľa, časť kvalitných výkonov sa vonku publikovala. Čiže k poznaniu modernej architektúry na Slovensku sa dá priložiť ďalšia vrstva informovanosti o nej v európskom kontexte.

Dobové vyjadrovanie sa a polemika o moderne

Akým spôsobom sa doba o moderne vyjadrovala? Časopisy Slovenský staviteľ a Forum o tom zachovávajú svedectvo. Vznikli v spomenutom prelomovom období. Mali za úlohu domácu sebareflexiu. Súbežne aj poznanie vyspelého zahraničia. Pre dnešok sú zdrojom retrospektívneho pohľadu. Cez ne vidíme nielen konkrétne fakty o architektúre tých čias, ale aj jej vtedajšie preferencie a kritériá. Čiže poznanie vtedajšieho poznania.

Na výstave Architektúra v časopise Forum sme sa pokúsili pripomenúť práve spôsob, akým časopis reflektoval dobu, to ako identifikoval jej prúdenia.^{15/} To, ako spájal s modernou architektúrou liberálnu koncepciu stredoeurópskej spolupatričnosti a novátorstvo s históriou.

Preskúmali a publikovali sme aj frekvenciu kľúčových slov, ktoré sa vyskytovali v hlavných článkoch časopisu Slovenský staviteľ v 30. rokoch.^{16/} Register týchto slov, ako napríklad: *slnko, vzduch, prostredie, prevádzka, účelnosť, komfort, estetičnosť, forma, reprezentatívnosť* tvorí charakteristický dobový slovník, ktorým sa vtedy približovalo k otázkam moderny. Ten bol často odlišný od slovníka dneška a dnešnej reflexie.

Pre poznanie je dôležitá polemika. Popisuje odvrátenú stranu, tvorí plasticitu obrazu. Vo Forume (1932) vyšiel pôsobivý článok Práce architektov Ludwiga a Danielisa.^{17/} Hoci autori sú obvykle zaraďovaní k moderne, ostro tu pochybujú o kulte nového. Hovorí: „Bláznivé je, škaredé nazvať krásnym iba preto, lebo je nové.“ „Od obytného domu sa očakáva vždy viac, ako iba stroj na bývanie. My potrebujeme aj uspokojenie ľudského vnútra, čo odsúva hranice bezprostrednej nevyhnutnosti techniky.“

K plnohodnotnému poznaniu moderny patrí aj vedomie o týchto rozporoch či póloch. Prostredie je bohaté a podnetné aj vtedy, keď je prepracovaný ten druhý - alternatívny názor.

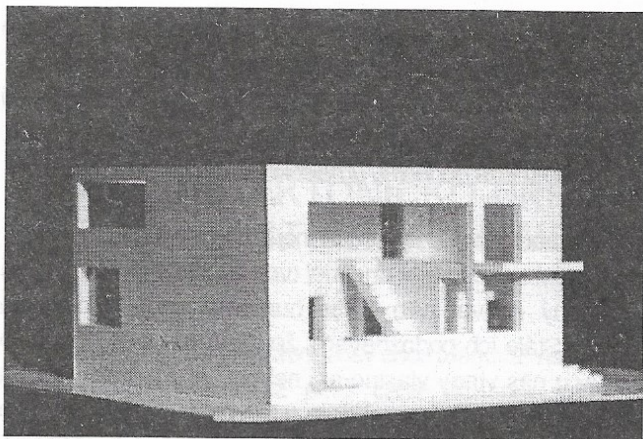
Aj naše pripomenutie Jurkoviča na veľkej výstave, ktorú sme robili v SNG, malo ambície byť celostné, nie jedno-rozmerné. Upozornili sme v jeho tvorbe aj na protirečivosti, protiklady, pochybnosti o funkcionalistickej moderne.^{18/}

Čiže pokúsili sme sa zasa priložiť k doterajším vrstvám poznania - moderna vonku, domáce podmienky pre ňu, vyjadrovanie sa o moderne - ďalšiu vrstvu poznania: dobovú polemiku o moderne.

2. Neskoršie reflexie moderny

Verzie poznania u nasledovníkov

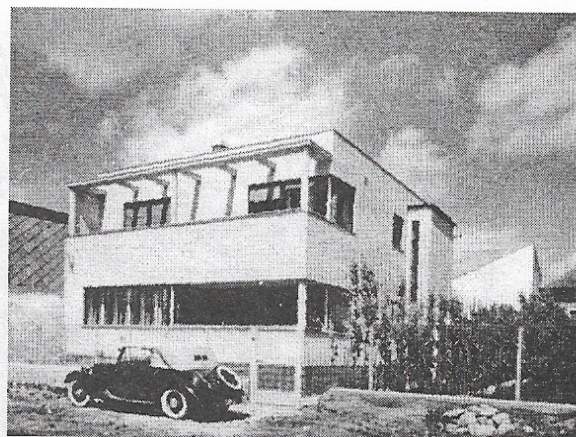
Rozšírime to ešte o vrstvu, ktorá vyplýva z neskoršej reflexie moderny, teda o to, ako modernu vnímali v teoretickom poznaní nasledovníci. Všimnime si dve najsúhľadnejšie diela - knihy: Martin Kusý: *Architektúra na Slovensku 1918 - 1945* a Ladislav Foltyn: *Slovenská architektúra a česká avantgarda 1918 - 1939*. Obe vznikli v čase, keď nebol dovolený pluralizmus a nebola „druhá možnosť“. Najprv vyšiel Kusý (1971), preto už Foltyn vyjsť nemohol. Našiel si vydavateľa v NDR (1991). Po novembri vyšiel rehabilitačne u nás (1993). Kusý sa dostal do tieňa. Treba povedať, že nie celkom právom. Kusý je celistvejší (zdôrazňuje aj v štruktúre funkcionalitu, slovenskú autenticitu), Foltyn vychádza z chronológie a všima si hlavne aspekt, ktorý sa volá „a česká avantgarda“. Menej sa zaoberá domácou identitou. V tomto zmysle je Kusý z hľadiska umeleckohistorického vývinu názorov vlastne ďalej. Vo Foltynovi sa reinkarnovali moderno-socialistické myšlienky. Pravda z čias jeho štúdia na Bauhause je pravdou aj dnes. Hoci možno práve toto jeho skalopevné presvedčenie spôsobuje konzistentnosť jeho diela.

Obr. 2 E. Belluš: Dom pre Martina Benku, Piešťany, 1935. Model podľa architektovej skice zhotovený študentmi FA STU

Medzery a chyby v poznaní

Pred rokom sa tu (na FA STU) diskutovalo o otázke, či je možné dnes písať syntetické dielo, keď sú veľké medzery vo faktografickom, archívnom, biografickom poznaní.^{19/} Keď nemáme takúto drobnú prácu za sebou a svet o nás málo vie, vyzerá to potom takto: Milučký je v americkom internetovom zdroji registrovaný ako „Czech architekt“.^{20/} Bratislava leží v Poľsku, lebo je to vlastne Wroclaw - ako som sa dočítal v jednej citácii môjho článku v Casabelle.^{21/} Že Tatranská Lomnica je na Morave? To je chyba ešte zo Sartoris.^{22/} Ale na druhej strane je Foltynova kniha - určite preto, lebo je dobrá, ale aj preto, lebo vyšla po nemecky - medzinárodne naše najznámejšie dielo. Zdá sa, že dnes sa úspešne hneď za ňu zaraďuje Sprievodca po architektúre Bratislavy od Š. Šlachty a I. Dorotjakovej.^{23/}

Obr. 3 O. Singer: Dom dr. R. v Nitre s autom v popredí. (Foto z časopisu Forum)

Poznanie teda môže mať syntetickú úroveň, na spôsob rozsiahlejších súhrnných diel, ale aj úroveň drobnej, pozitívnej, faktografickej práce pri spracovaní základných faktov.

Dnešné členitejšie poznanie

Po novembri 1989 sa vlastne po prvý raz od tridsiatych rokov otvorili pluralistické možnosti na hodnotenie modernej architektúry. Široko sa spracovali čiastkové problémy dejín moderny. K doterajšiemu poznaniu sa priložil rad nových poznatkov. Prispela k tomu séria výstav o najvýznamnejších architektoch 20. storočia a o modernej architektúre na Slovensku.^{24/} Viaceré stredoeurópske krajiny navštívila súhrnná výstava slovenskej moderny.^{25/} Podieľali sme sa na nej analýzou Bellušovho diela. Položili sa základy členitejšieho poznania moderny a jej alternatív.^{26/}

1/ Mestská sporiteľňa v Bratislave. (Ed. A. Horejš a Z. Rossmann) Bratislava, Slovenská Grafia 1932. 13 s. a obr.

2/ Prvé publikácie: Krejcar, J.: Lázeňský dóm. Ozdravovňa v Trenčianskych Tepliciach. Knihovna sociálnej techniky, zv. 1., Praha, 1933. Teige, K.: Práce Jaromíra Krejčara. Monografie stavieb a projektů, Praha, Václav Petr, 1933. Die neue Synagoge in Žilina. Forum, 1, 1931, 280 s.

3/ Prvý článok o nich bol: Aixinger, L.: Der Rudersport in Pressburg, Forum 2, 1932, 167. Zakladanie piešťanského mosta sa popísalo ešte počas jeho výstavby v článku Sch[warz, A.]: Bau einer ge-decktn Eisenbetonbrücke in Pistyan. Forum 1, 11/12, 1931, s. 376-377.

Podrobnejšie o výstavbe mostu napísal po jeho dokončení Grebeník, I.: Kúpeľný most cez Váh v Piešťanoch. Zprávy veřejné služby technické 18, 1936, č. 30, s. 644-653. O Kočovom sanatóriu napísal Weinwurm, F.: Kochovo sanatorium v Bratislavě. Měsíc, 1933, č. 4, s. 9-12.

4/ Obrázok je v článku Singer, O.: Über das Bauen in der Provinz. Forum 8, 1938, 176-178 na s. 184.

5/ Skice sme publikovali na výstave Architekt Emil Belluš - regionálna moderna, Piešťany 1992.

6/ Brogyányi, K.: Vortrags-Zyklus Moholy Nagy. Forum 1, 1931, 90.

7/ Weltauffassung und moderne Architektur, Forum 1, 91.

8/ Forum 6, 1936, 24.

9/ Spomínal to údajne architekt Z. Rossmann (Mojžišová, I.: Škola umeleckých remesiel v Bratislave 1928-1938. Ars 1969 2, s. 12).

10/ Fuchs, B.: Sechsmasatyn J. E. Margolda. Architektura ČSR 18, 1959, 164-165.

11/ Bauten von Fritz Weinwurm, Pressburg, Washmuth's Monatshefte für Baukunst und Städtebau. 12, 1928, 61-68. Neue Bauten den Architekten Weinwurm und Vécsei, Pressburg. Washmuth's Monatshefte für Baukunst und Städtebau 15, 1931, 10, 449-453

12/ Lindner: Eingriff in das Stadtbild von Pressburg. Deutsche Bauzeitung 64, 1930, 175-176.

13/ Scharf, R.: Evangelische Kirche in Oberufer. Deutsche Bauzeitung 64, 30, 233-240. Szalatnai, A.: Thermalbad Sina in Trentschin-Teplitz. Deutsche Bauzeitung, 1930, 30, 465-468, pričom Szalatnai opakovane publikoval tento text vo viacerých zahraničných časopisoch.

14/ Persitz, A.: Tchechoslovaquie. Documents d'architecture contemporaine. L'architecture d'aujourd'hui 9, 1938, 10, 30-55. Sfaellos, Ch. Ath.: Le Functionalisme dans l'architecture contemporaine. Paris, Editions Vincent, Féral et comp. 1952, s. 321.

15/ Výstava bola v auguste a septembri 1994 v galérii Medium v Bratislave.

16/ Dulla, M.: Teoretické myslenie modernizmu na Slovensku. Architektúra&Urbanizmus 26, 1992, 3/4, 145-155.

17/ [Ludwig, Ch. - Danielis, A.]: Arbeiten der Architekten Ch. Ludwig und A. Danielis. Forum 2, 1932, 1, 2.

18/ V otváracom prejave k výstave architektonického diela Dušana Jurkoviča v SNG, Bratislava, november 1993.

19/ Záznam z diskusie je zachytený v časopise Projekt 40, 1998, 6, s. 8-23.

20/ Na internetovej adrese <http://www.ahip.getty.edu>.

21/ Dulla, M.: Concorso per l'area della Stazione Centrale a Bratislava. Casabella 53, 1989 oct. No. 561, p. 38-39, podľa <http://www.ahip.getty.edu>.

22/ Sartoris, A.: Gli elementi dell'architettura funzionale. Milano, Ulrico Hoepli, 3. vyd. 1941. Na s. 665-666 je tu kolónia bankových úradníkov v Košiciach (J. Polášek) a na s. 667-670 zotavovňa Morava v Tatranskej Lomnici (B. Fuchs), obe pod názvom krajiny "Moravia".

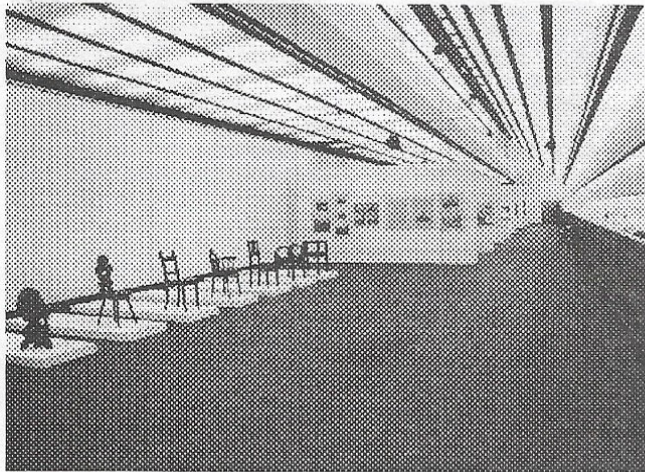
23/ Šlachta, Š. - Dorotjaková, I.: Sprievodca po architektúre Bratislavy 1918-1950. Bratislava, Meritum 1996. 168 s.

24/ Napríklad výstavy architektonického diela M. M. Hamrinca (K. Kubičková, 1991), E. Kramára (F. Konček, 1991), V. Karfika (Š. Šlachta, 1992), M.M. Scheera (K. Kubičková, 1993), F. Weinwurma (Š. Šlachta, 1993), E. Belluša (M. Dulla, 1993), D. Jurkoviča (D. Bořutová, M. Dulla, A. Zajková, 1993-1994).

25/ Šlachta, Š.: Moderná architektúra na Slovensku - 20. a 30. roky. Bratislava, SAS 1991

26/ Dulla, M. (Ed.): Architekt Emil Belluš - regionálna moderna, Bratislava, SAS 1992

27/ Konalo sa roku 1992.

D. Bořutová, M. Dulla, A. Zajková: Súborná výstava architektonického diela Dušana Jurkoviča, Slovenská národná galéria Bratislava 1993-1994

K alternatívnemu pohľadu patrilo napríklad aj piešťanské sympóziu s dôrazom na *regionálny charakter moderny*.^{27/} Aj neskoršia svetová konferencia DOCOMOMO na Sliachi sa už orientovala na tento problém.^{28/}

V rámci skúmania iného pohľadu na modernu sa bolo možné zaoberať otázkami vzťahu *centra a periférie*.^{29/}

Tu sme sa pokúsili, hoci až na neskoršej moderne šesťdesiatych rokov odkryť ešte ďalšiu, komplementárnu stránku - *konzervatívizmus*, ktorý dopĺňal modernu a niekedy sa s ňou miešal v charakteristickom regionálnom konglomeráte.^{30/}

Čiže *k predchádzajúcim rovinám prikladáme ďalšiu: pluralistické, viacvýkladové poznanie, ktoré už vzniká v dobe dostatočne vzdialenej od skúmanej epochy a nezaťaženej jej jednostrannosťami.*

Syntetický charakter súčasného poznania

Mohlo by sa teda zdať, že dnešné poznanie je akousi sumou doterajších poznání. K tomu, čo sa už zistilo, sa príkladá novo zistené? To je len čiastková pravda. Súčasnité poznanie je aj preskupenie, pozmenenie doterajšieho poriadku a jeho hierarchie. Zostal napríklad Kusého názor tým čím bol, keď vyšla Foltynova kniha? Stal sa už prekonaným a zbytočným? Alebo sa niekam mieme presunul a vnímame ho už ináč?

Takže k doteraz vyčleneným rovinám prikladám ďalšiu, ktorá pochybuje o lineárnom rozširovaní poznania a zdôrazňuje jeho menlivosť a pohyblivosť.

3. Poznávanie prostredníctvom architektonickej tvorby Vnútomá anticipácia vývoja u raných modernistov

Nakoniec však chcem túto tému obohatiť ešte o jednu vrstvu. Na Bellušovom diele som sa pokúsil ukázať, že sa poznáva nielen racionálne, ale aj tvorivou umeleckou činnosťou. Bellušovi sa napríklad podarilo opakovane *anticipovať*, t. j. vlastne predvídať vývoj. Od prvých tradičných stavieb prešiel cez špičkové diela funkcionálnej moderny znovu k tradícii. Táto trajektória je zreteľná, hoci na konci bola ideologicky povinná orientácia na sorelu. To bola cesta súbežná

s cestou vývoja architektúry prvej polovice storočia. A u Belluša to nebolo iste preto, že by túto cestu len mechanicky kopíroval.^{31/}

K princípom moderny (ale ako vidíme i ne-moderny) sa dá prepracovať nielen racionálnym poznaním, ale i poznaním, ktoré sprevádza hodnotnú umelecko-architektonickú tvorbu.

Poznanie moderny v súčasnej (novomodernéj) tvorbe

Podobne je to aj v dnešnej tvorbe. Jozef Ondriaš a Jiří Závodný nazvali vilu S'rtis humome podľa tridsiatych rokov. Stále ich podozrievam, že dobre nevedeli, že také vzory u nás vtedy vlastne ani neboli. Je skôr podobná na Rietveldov Schröderovej dom a ten bol z roku 1924. Čiže vlastne prísne vzaté „nepoznali“ dobre históriu. Napriek tomu kvalitné podnety moderny sa v dome odrazili a je to dnes naša v zahraničí najpublikovanejšia architektúra.^{32/} Moderna je teda etalónom aj dnes. S ňou sa premeriavajú dnešné vrcholové výkony. A cez ne sa nám predkladajú aj *variácie jej poznania*.^{33/}

Čiže celkom nakoniec zhmiem: k doteraz popísanej vrstve poznania moderny v dobe jej vzniku, a to vonku a doma, k poznaniu cez vyjadrovanie a polemiku o nej, pristupuje neskôr poznanie historiografické, či už čiastkové alebo syntetické. To sa výrazne obohatilo pluralizáciou v poslednom období. A napokon upozorňujem na mimoracionálne poznávanie cez umeleckú tvorbu architekta.

Záver

Keď sme ponúkli Mestskú sporiteľňu ako príklad závesovej steny do časopisu DOCOMOMO Journal,^{34/} požiadali nás, či by mohli náš článok ešte raz publikovať v zborníku konferencie, na ktorej sme ani neboli. Konferencia bola na tú istú tému. Potešilo nás to ako uznanie. Aj to, že prispejeme k téme o ktorej som tu dnes hovoril - *k poznaniu modernej slovenskej architektúry a jej kontextu za hranicami*. A keď sme v obsahu tohto zborníka zistili, že tu sporiteľňa predstavuje najskorší príklad závesovej steny,^{35/} potešilo nás ešte raz, že nežijeme vôbec na takej Sahare, ako to nedávno jeden účastník spomenutej debaty povedal.

27/ Konalo sa roku 1992 28/ Konferencia DOCOMOMO, Sliach 1996
29/ Moravčíková, H. - Dulla, M. - Reisberger, M.: Metropolen - Peripherien. In: Grenzenloses Österreich. Symposium, 1994, Wien, 215-219.

30/ Dulla, M.: Architektúra šesťdesiatych rokov. In: Rusinová, Z. (Ed.): Šesťdesiate roky v slovenskom výtvarnom umení. Katalóg výstavy.) Bratislava, SNG 1995, 304-319.

31/ Dulla, M.: Emil Belluš: doba, dielo, peripetie. Projekt 41, 1999, 4, 21-23

32/ Dulla, M. - Moravčíková, H.H.: Juraj Ondriaš and Jiří Závodný Villa in Bratislava and Mýtnik office building. Architectural design 66, 1996, 1/2, 54-59.

33/ Moravčíková, H.H.: Architektúra na Slovensku - rok 1997. Pokus o situačnú správu. In: Architektúra Slovensko 1997. Bratislava, Meritum 1997, s. 6-9

34/ Dulla, M. - Moravčíková, H. - Stoličná, E.: Slovakias first curtain wall. City Savings Bank (Juraj Tvarožek, 1930). DOCOMOMO Journal 15, 1996, 47-49.

35/ Dulla, M. - Moravčíková, H. - Stoličná, E.: City Savings Bank (Tvarožek 1930). In: Curtain Wall Refurbishment. Eidhoven 1997. 71-73.